

JEGYZET

NACIONALIZMUS

A náció a *natus* szóból ered. Latinul "születettet" jelent, és arra utal, hogy valakik a születésük elől fogva taroznak össze. Hogyan lett ebből a látszólag ártalan közösségi tudatból vészterhes ideológia?

Kevesen tartják számon, hogy a náció ellentéte eredetileg a *démosz* volt (a görög *démé* szóból), amely területi közösséget jelentett. A forradalmi újítás ebben az lehetett, hogy a politikai hatalmat nem a születés, hanem az együtt élés jogán birtokolta a közösség. Az egyén mindenkorban osztozik a közösséggel sorsában. De még születési jogon a közösség múltját kell vállalnia az egyénnek, addig az együtt élés közös jelent és jövőt ígér.

Mindkét közösségi együttes megszülte a maga politikai világmagyarázatát. A démoszra hivatkozik valamennyi demokrácia, a nációra minden nacionalizmus. Mindkettő olyan politikai ideológia, amely átitatja a közösségi kultúráját, meghatározza intézményeit, magatársait és normáit.

Terjed-e nálunk a nacionalizmus? Törvényszerű-e, hogy az összeomló Szovjetunió hatalmi vákuumában – Európa keleti térfelén – ismét a nacionalizmus legyen a meghatározó "politikai kultúra"? Van-e különbség nemzeti identitástudat és nacionalizmus között? Jó-e az egyik, rossz-e a másik? Végső soron ezt kérdezzük, amikor kisebbségi diákjainkat tanítjuk.

Sajnos, ma újra divat azt válaszolni, hogy az én szimbólumaim, történelmem, anyanyelvem a nemzeti identitástudat kifejezői, az ő földrajza, államapparátusa és iskolarendszere viszont a nacionalizmust szolgálja. Mint ahogy divatossá vált az íróasztal-politológia is, amely semmiféle kötődésről sem akar tudni, a liberalizmus és a tolerancia jegyében. Ha a Holdról emberek szállnának közénk – ahogy Bosznia fölé szállnak az amerikai segélyszállítók –, identitásunk tudatát minden vonatkozó kutatás szerint meghökkentően egyformának találnák.

Minden nemzeti identitásnak történeti gyökerei vannak: a nemzeti azonosság tudata történeti tudat. Nem véletlen, hogy a felszabadulás nagy periódusaiban virágzott a nemzeti történetírás; ma is. Az a vita, hogy vajon melyik történelem az igazi, nem mai keletű, legszélebb csak nem figyelünk

eléggé rá. Igaz és hamis történetírók minden voltak, ahogyan igaz és hamis próféták is, mivel a történelemnek minden van érvényes értelmezése a közösség számára, és van destruktív, közösséget romboló értelmezése is. Nem a történelem maga, hanem annak értelmezése a fontos a nemzeti azonosság tudata szempontjából; akkor is, ha a tények pusztá felsorolásának látszik (egy régészeti lelet, egy okirati uralás).

E történeti értelmezések egyik fontos mondani-valója, hogy az egy nemzethez tartozók "választott nép". Abban az értelemben legalábbis, hogy máig fönnyel maradtak a történelem viharában; de azért is, mert egyfajta "küldetésük" van. A nemzet hivatala, hogy teljesítse, amit a sors rábízott: hazát teremtsen a közösségi tagjainak, elfogadható életet mindenkinél, aki a néphez tartozik, jövőt azoknak, akik a mai generáció helyébe lépnek. A "kiválasztottság" néha még ennél is több. A történet éppen azt demonstrálja, hogy ennek a nemzetnek (az addott nemzetnek) a sorsa törvényszerűen alakul, és akárhogysággal fordul is, végül jára fordul.

A nemzet nem föltétlenül fedi a népet, még kevésbé az államot, a társadalmat vagy az országot. A nemzet tagjai a választottak, akik hordozzák, demonstrálják és betöltenek a sorsot. minden nemzeti történelemnek megvan a maga történeti arc-képcsarnoka, "vezéről csillagai", történelmi hősei. Nincs nemzeti történelem e vezéről csillagok nélkül. Néha többféle arcképcsarnok is él egymás mellett, egymásra rétegződve. A 19. század magyar nemzeti romantikáját megelőzte egy másik (Árpád, Mátyás, Rákóczi); az amerikai Dél "alapító atyái" mellé a polgárháború után lassan fel-sorakoztak az amerikai Észak alapítói (a Mayflower hajóról partra szállók). Ők a választottak. A nemzet tudat nemcsak közösségi tudat, hanem a választottság tudata is. A nacionalizmus eredetileg nem populista ideológia; nem a tömegékeké, hanem az arisztokratáké. A nacionalizmus nem a többség ideológiája, hanem az elzárkózó kisebbsége.

A "küldetés", amelyet a választottak betöltenek, rendszerint hosszú vándorlás, hajóút, nagy kaland, mitikus utazás, telve életveszélyel és élet-halál küzdelmekkel. Célja többnyire egy új világ, egy másik haza, egy föld, amely ősi jogon eredetileg az

övék. Illusztrációkért nem kell a szomszédba menünk. Délkelet-Európában talán nincs is nemzeti tudat, amelyben ne volna föltalálható az „ígéret földje”. Közös bennük, hogy ilyen föld geográfiailag valóban létezik; legföljebb nem ott és nem úgy, ahogyan az a nemzeti tudatban szerepel. Kézzel foghatóvá teszi, földrajzilag megalapozza tehát a nemzeti tudatot; mégsem érhető el a maga teljességeben soha sem. Az ígéret földje talán nem is arra való (akkor sem, ha politikai erők és hatalmi döntések erre hivatkozva csatolnak oda és vissza területeket). Az ígéret földje arra szolgál, hogy a küldetés tudatát realíssá és konkréttá tegye: szimbolizálja azt a küldést, amelyre a választottakat a történelem kiszemelte.

Nemcsak az „ígéret földje” szimbolizálja ezt a küldetést. minden nemzeti történelem tele van szimbólumokkal. Nem egyszerű jelképek ezek, mint az útjelző táblák vagy a villanyrendőr. A szimbólumok nemcsak jelzik a nemzet történetét, hanem egyben maguk is részei a történeti hagyománynak. A címer, a korona, a lobogó annál hitelesebb, mennel régibb, és hitelét veszti, ha kiderül, hogy hamisítvány. Szentnek kijáró tisztelet azért övezи a nemzet szimbólumait, mert részei a közösség történeti örökségének. Használatuk és gyalázásuk nem egyszerű vandalizmus, amely a közlekedést veszélyeztetné, hanem egyben a közösség létének kétsége vonása is.

A nemzeti történelem fordulópontjaira nemzeti ünnepéinken emlékezünk. A nemzeti történelemeink ugyanis vannak szakaszai, amikor a nemzet válaszíthoz jut. Ezekben a szakaszokon „sűrűsödik” a történelem, néhány hétköznap vagy év alatt több történik vele, mint máskor évtizedeken vagy századon át. A történeti hősököt erejük teljében látjuk itt, a dráma tragédiává, a győzelem dicsőséggé válik (és fordítva). Az idő „kifordul a sarkából” vagy még inkább „beteljesedik”. Erre nemcsak emlékeznie kell a közösségnek, hanem újra végig élni, eljátszani és ezáltal ismét részt venni benne; hiszen ez adja meg a közösség létének értelmét.

Sem a közösség, sem az egyén nem lehet meg azonosságtudat nélkül. E szükséglét mintegy velünk született, tudatunkkal együtt formálódik, és mindenkorban kielégítésre vár. Megtagadni az azonosság tudatát az egyéntől annyi, mit őrülhet be kergetni; elrabolni a közösség identitását pedig a közösség föl bomlását jelenti. Elmagyarázni tehát, hogy a közösség története „nem igaz”, egyrészről hiábavaló, másrészről destruktív. A nemzeti identitástudat egyéni és közösségi szükségletből táplálkozik, és ezt a szükséglétet történeti események-

kel, szimbólumokkal és hősökkel elégíti ki. „Mitológiánlanítani” lehet ugyan ezt a történeti tudatot, de kielégítetlenül hagyni nem szabad. Tudnunk kell azonban – tanárként és értelmiségiként –, hogy e közösségi szükséglettel politikailag súlyosan vissza is lehet élni. A nacionalizmus mint politikai ideológia nem egyszerűen válasz az identitás válságára, hanem jogosítvány arra, hogy valamely csoport a politikai hatalmat „a nemzet” nevében megragadja és kisajátítsa.

Magá a nacionalizmus – mint politikai ideológia – eredendően konzervatív és arisztokratikus; történeti éveket kínál egy választott csoport hatalomgyakorlásához. Pusztító tömegideológia akkor válik belőle, ha egy társadalom legszélesebb köreit sikerül vele átitatni; ha maga a „nép” fogadja el, hogy úgy, ahogyan van, választott, történeti okokból jogosult az „ígéret földjére” és el kell érnie a beteljesült igazságot. A társadalmi igazságot ígéző szocializtikus utópiák és a konzervatív nacionalizmusok ötvözetei bizonyultak századunk legérőteljesebb politikai ideológiáinak, ilyenek szolgálták a 20. század pusztító önkényuralmait.

Hogyan védekezzünk az ilyen ideológia hatásai ellen? Meg tudjuk-e védeni tőlük önmagunkat és a ránk bízottakat? Történeti bizonyítékokban vanak rá, hogy, sajnos, sem idősek, sem fiatalok nincsenek eleve védett helyzetben. Hiába tehát abban reménykedni, hogy az emberiség előbb-utóbb kinövi a saját közösségi törvényszerrűségeit, hiszen a nacionalizmus mindig fontos és létező egyéni, közösségi szükségletre figér írt. A felvilágosítás és történetkritika sem biztosíték rá, hogy a nacionalizmussal szemben egyszer s mindenkorra ellenállók lehetünk; sőt, a túlzott kritika olyan elvonó kúra, amely előbb-utóbb akár a visszajára is fordulhat.

Elkötelezett kollektivizmus vagy szociálisan érzéketlen liberalizmus helyett az igazi megoldást a demokrácia ígéri. A demokrácia új közösségtudat, amely elsősorban nem a közösen átélt történelemre, hanem az elfogadott együttelési törvényekre alapoz. A demokrácia nem hatalomgyakorlás a nemzet nevében, hanem kormányzás a meghozott törvények alapján.

Magánéletünket meghatározzák – minden meg is fogják határozni – egyéni kötődéseink, értékválasztásaink és személyes történelmünk: azonosságunk (nemzeti identitásunk) tudata. A közéletben azonban nem kiválasztás, sors vagy közös múlt igazít el, hanem törvényeink. S előttük mindenkorban megnyílik a lehetőségek.

Kozma Tamás